

איתמר אבן־זוהר : שיכור מביע בחוח

עיון בשירה הסקוטית של היו מקדיארמיד

בארצנו, שבה עדיין יש ללשון האנגלית, משום מה, מנופול למעשה בבתי־הספר, ובה כל תלמיד־גימנסיה ששמותיהם של רילקה וורלן הם לו כספר החתום כפוי ללגום את מימיו של וורדסוורת, קלושה מאד הידיעה על סקוטלנד, שכנתה הצפונית של ארץ הלשון האנגלית. אמנם יצאו לה לחצאית הסקוטית מוניטין, ומפעם לפעם גם מופיע השם רוברט ברנס באנתולוגיות מתורגמות של שירה, ואף בלדות סקוטיות עתיקות תורגמו לא אחת, אך עם זאת ספק אם יש לו לקורא הממוצע מושג ברור על שום מה נקראו „סקוטיות“ דווקא. וכיוצא בזה הרבה.

הבא בתחומיה של סקוטלנד באוצר־ידיעות זה נדמה לו שהוא מהלך בארץ אגדית שמסורות ולשונות משונות משמשות בה מימים מעורפלים של ראשית תולדות האי הבריטי. תחילתו של דבר בנוף המשתנה מרגע שעוברים את הגבול האנגלי: הדרכים נעשות צרות, ההרים קירחים, שמות העיירות משנים צלילים, וכשמגיעים אל הערים הגדולות בשפלה שומעים גם צלילים שונים של לשון. בדרום המגובע עוד פורחים האפרים, אך משעה שהולכים וקרבים צפונה מסתלעת האנגלית והולכת, וברוב המקומות עדיין אינה אנגלית כלל אלא אחד הדיאלקטים הצפוניים של הלשון הסקוטית, שנעימה סקאנדינאבית מובהקת עולה בה. אט־אט מתקרחים ההרים, הנהרות והדרכים מזכירים את נופיו הרחוקים של הגליל. הנה טירת אינוורנס, שממנה היה מאקבת שופך ממשלתו על סקוטלנד העתיקה. עיירה שלווה, שהיתה פעם צומת־דרכים של ארץ־ההרים. בציציתו של צפון מצטנעים ההרים, אלא שבדרך אל המערב הפרע גדל הולך, השממה ההררית מאיימת, ונדמה לנוסע שהנה יפרצו אל הרכבת אנשי־פרא בלשון רסוקה וסלעית. השמות מרובי־עיצורים, אך הצלילים מתנגנים. וכך כל הדרך אל האיים וכל הדרך מן האיים, במערב הטרוש ומבותר־האגמים. כאן ארץ הקלטים. מאות שנים שמרו על לשונם, באיים הרחוקים, בלואיס האגדי, בסקאי. עתה שומעים גם כאן אנגלית, אך הנעימה שונה לחלוטין. הבריות שחורי־שער, קטני־קומה, לבביים. מפעם לפעם עולה גולגולת סקאנדינאבית מתוך ההמון הקלטי. ספק מקרה, ספק סימן להיסטוריה. בצפון, אומרים, באיי־שטלנד, עדיין משתמרת לשון סקאנדינאבית עתיקה ממש.

נדמה שדפיו של ספר ההיסטוריה עודם חיים ונושמים. עדיין יש קלטים, עדיין יש סקוטים־סקסים, עדיין חיות כל הלשונות הללו בקצת הצנע, כלות והולכות מפי המדברים אך משאירות את נעימותיהן לירושה. עדיין יכול סקוטי להלך בחוצות אדינבורג, וכאשר הוא שומע פלוני מסיח בדברים מיד אומר עליו שהוא סקוטי־סקסי או שהוא קלטי. עדיין שולט חוק הכנסת־האורחים בהרים, הגוזר לאַרְח

גם את השונא. לשווא ינסה זר להתמצא בקלחת. אך יש ספריה היסטוריה עבי-כרס. בראשית היו הפיקטים, אומרים הספרים, אחרי-כן באו הקלטים-האירים למערב והאנגלים-הלותאנים למזרח. לימים כבשו המלכים הקלטים את המזרח וקיבלו עליהם את לשון נתיניהם ואת ארחותיהם. הקלטים נעשו עם שני-במעלה. לשונם שלהם, שמלכתחילה נקראה „סקוטית“, החלה להיקרא דרך-בון „אירית“ או „גלית“, ואילו „סקוטית“ זו באה לשמש שם ללשון הגרמנית-הסקאנדינאבית שפשטה על פני כל האי הבריטי ונתפצלה ללשונות-לשונות שהחלו להתפתח בפני עצמן, בלי קשר זו אל זו. לימים נכבש הדרום על-ידי הנורמנים מצרפת, והלשון האנגלית לא נתאוששה ממפה זו אלא כמה מאות-שנים לאחר-מכן. אך בימים שצ'וסר היה מעלה את „מעשיות קנטרברי“ שלו כתבו בצפון סקוטית; ובימים שפוחו הפוליטי של הדרום כפה את לשון הדרום על צפונה של אנגליה שיגשג בטרטוריה הסקוטית, סביב הצרחה-מלכות באדינבורג והאוניברסיטה סט. אנדרו, מיטב הספרות בלשון הסקוטית. תקופה זו שנמשכה משנת 1450 עד 1603, העלתה משוררים ודראמתורגים גדולים כדוגלאס, דונבאר, סקוט ומונגומרי. אנגליה נחשבת אויב, קשרים עם צרפת נרקמים בלי סוף, יש תסיסות דתיות ופוליטיות, מארי הסקוטית מנסה לקשור אך היא נשבית ומוצאת להורג במבצר-של-לונדון, אחר שנים רבות של מאסר. אליוזבת מעלה את כוחה של אנגליה בימים. אחרי מותה של זו יורד המלך הסקוטי גיימס ללונדון, וכבר הוא כותב את ספרו על מעשיה-הכישוף בלשון אוקספורד ולונדון. סקוטלנד הזועמת והמתקוממת יורדת מגדולתה. הסוחרים אצים לשלוח את בניהם להתחנך בדרום, הפנסיה מקבלת את התרגום האנגלי של התנ"ך. האריסטוקרטיה שומרת על יחירתה, אך לא על לשונה. הלשון הסקוטית, פרי התפתחות טבעית של הלשון האנגלית-הקדומה, הולכת ונעשית „לשון איפרים“. הספרות מידלדלת, הפיצולים הדיאלקטיים של הלשון מחריפים והולכים בהכרח. ובימים שהדרום פורח, נעשה הצפון הסקוטי פרובינציה המאוכלסת בצפיפות בשפלתה, שוממה ברוב חלקיה ההרריים והמערביים, בלא לשון משלה, כפופה לשלטון אוטונומי של האריסטוקרטים המתאנגלים. הרבה משפחות נדדו לדרום ועשו שם חיל (וגיימס בוסוול, „איש העולם הגדול“, יורד לאנגליה להתאבק באפרי-רגליהם של השכלתנים צרי-האופק מאסכולת סמואל ג'ונסון). אנשי צבא סקוטיים יוצאים להשכיר חרבם בפולין, ברוסיה, בשאר ארצות. נלחמים עם השוודים או נגדם, עם המלך, עם הלאומנים, עם קושצ'וסקו נגד רוסיה. וגם מולידים — עובדה לא מעוטת-ערך — ממזרים הרבה. לימים דומה שעולים חיים בסקוטלנד. רוברט ברנס כותב בלשון הסקוטית המדוברת של השפלה, שואב מן המקורות, אך גם נזקק להרבה צורות אנגליות. סיר וולטר סקוט מחייה את התלבושת הסקוטית. יש אוטונומיה סקוטית, שטרי-בנק סקוטיים, רשת-חינוך סקוטית. אך ברקע כל ההתעוררות המדומה עולה והולכת המהפכה התעשייתית. התעשיינים האנגלים שולחים זרועותיהם לצפון. הפפר הסקוטי עודו דומיננטי אך האוכלוסיה מועטה, ולקראת סוף המאה הי"ט עולים המרכזים התעשייתיים. העיר גלאסגו נעשית לבה של סקוטלנד התעשייתית.

הניצול גדול, תנאי החיים והדיוור גרועים ומושחתים. (האריסטוקרטיה שומרת בכל־זאת על אדינבורג מליפול קרבן לתיעוש. באוניברסיטה של סט. אנדרווס משחקים את הגולף המסורתית). החוקים מכריחים את האוכלוסים לשלוח את בניהם לבתי־הספר, והוואנדליזם האנגלי עושה שם את מלאכתו בקרירות קפדנית. הילדים באים ומדברים בדיאלקט הסקוטי שלהם (כי, כאמור, הלשון האנגלית ממש לא היתה אלא נחלת שכבות מצומצמות בלבד). אך המורים מכים אותם ברצועת־העור (ממש כך!) על כל „שגיאה” דקדוקית ומלמדים אותם לדבר „אנגלית נכונה”. את ההיסטוריה של סקוטלנד אין מורים אלא בצימום, וספק אם נער סקוטי יודע על פלישת הנורווגים לאיי־הצפון כמו שהוא יודע על פלישת הדנים לדרום. לספרות האנגלית מקצים מקום בראש בכל שלבי החינוך. תהליך הפניה מצליח לעשות בכמה עשרות שנים מה שלא נעשה בשטח זה בכמה מאות. קם דור של דוברי אנגלית מלידה הבו לדיאלקט הגס. הנכד אינו מבין את סבו. אינו יודע את התרבות ואת ההיסטוריה של ארצו. וכל זה, על רקע שינויים חברתיים גדולים. בראשית המאה, כאמור, היתה גלאסגו עיר־פועלים תוססת. בדרום התחילו לירוא שוב שמא „מצפון תיפתח הרעה”. האידיאלים הסוציאליסטיים קנו את הלבבות, כמו בכל מקום אחר בעולם. היו חששות למהפכה בעקבות מהפכת־אוקטובר. אפשר לומר ששיאה של דראמה חברתית־אנושית זו בא עם השביתה הגדולה במאי 1926. אותן שנים מלאות תקוות הופיעו גם אנשי „הרנסנס הסקוטי”, משוררים ואחרים, ובתוכם המשורר היו מק־דיארמיד.

ב

היו מק־דיארמיד (Hugh MacDiarmid)¹ הטיל את קבצי שיריו המסעירים בזה אחר זה אל הקלחת הציבורית. לא שיריו הסעירו את הציבור. „לעתים רחוקות ביותר הציבור נסער משירים”, כותב ויליאם אולד.² לשון שיריו היא שהסעירה את רוחם של המשכילים, ועד־מהרה הופיעו מאמרים שהתקיפו את „לשוננו המלאכותית” של המשורר. הקצף יצא עליו לא רק על שום שנטל לו לצרכי שירתו מלים מכל הדיאלקטים הסקוטיים ומפל שכבות הספרות הסקוטית, אלא על שכתב סקוטית בכלל. לימים כתב על כך המשורר והמבקר הסקוטי, סידני גודסיר סמית: „מקרה נדיר הוא שיהיה מיעוט של משכילים מתנגד לכך שיהיו משוררי ארצו כותבים בלשונה.”³

כוונתו של מק־דיארמיד לא היתה לסגור את סקוטלנד בבית־השבלול ולשיר הלל לאידיאלים לאומניים. כתיבתו בסקוטית באה לא מתוך נהייה רומנטית אחר לשון מתה־למחצה. שיריו היו מחאה, מחאה נגד דירדורה של ארץ שהניבה פירות־תרבות מעולים כל־כך, מחאה נגד טבעת־החנק הטורקלינית שפפו באנגליה על השירה, נגד השקפת־העולם הוויקטוריאנית הצרה בחוגי הדרום, נגד החנקת כל מקורותיה העממיים של השירה על־ידי „השכלתנים”. הוא שאף ל„רנסנס סקוטי”, שאף שתהיה סקוטלנד נוטלת בספרות העולם את חלקה שאבד לה עם ירידתה. אבל

ב"סקוטי" ראה לא שם גרדף ליוהרה גזעית. שהרי, כפי שנראה בנייתוחנו, אין הוא מהסס להלעיג על המסורות האריסטוקרטיות הסקוטיות. גם כותב היה את מאמריו והקדמותיו באנגלית ולא בסקוטית, ולא פעם ניטשטשה הסקוטית שלו בשירים עצמם עד כדי זהות עם האנגלית, ואילו קובץ־שיריו המאוחר, "לזכרו של ג'יימס ג'ויס", כולו אנגלית, אף שהוא כולל התקפה חריפה על האנגלים. עיקרו של "הסקוטי" היה לגביו הוויית הניגוד ל"אנגלי", לא ל"אנגלי" כגזע אלא לאותה תפיסת שירה (ותרבות) שהיתה בעיניו עקרה. חסרת שרשים, חסרת מקוריות. והאם מקרה הוא שבאותן שנים מופיע ספר־השירה "בארץ השממה" לת. ס. אליוט, מופיעים עזרא פאונד ואחרים, המנסים לחולל בשירה האנגלית אותה מהפכה שחוללו בודלר—רמבו—ורלן—מאלארמה בשירה הצרפתית? הכתיבה בסקוטית לא היתה אפוא עיקר כשלעצמה, אבל היתה חלק בלתי־נפרד מרנסנס זה, כדרך שאומר סידני סמית הנזכר: "זה הרעיון שרוחה של סקוטלנד עשויה להתחיות התחיות של ממש רק בחזרה למקורות — הרעיון שסקוטית היא לשון ולא ערב־רב של דיאלקטים (או אפילו דיאלקט אחד, כדרך שאומרים הפסילים). לשון המוכשרת לעמוד במבחנו של כל נושא שבעולם... וראויה היא ויפה היא לכל סופר סקוטי יותר מאנגלית, מאמריקאית או מאספראנטו".⁴

מקדיארמיד הופיע לראשונה בקבצי־שירה ליריים, אך עד שלא התנער הציבור מן הסערה שעוררו הללו יצאו בזה אחר זה שירים ארוכים ורעיוניים: "שיכור מביט בחוץ" (A drunk man looks at the thistle), "שלושה המנונים ללנין", "לנחש המתפתל" (To Circumjack Cencrastus), ועוד קבצים הדנים בכל הנושאים הנצחיים של השירה בלבושים שונים, ולא אחת תוך דיון גלוי ופשוט במצבה של סקוטלנד. בניגוד לשכניו האנגלים, רואה הוא את תרבות העולם תרבות אחת ויוצא לחפש אוצרות בארצות־נכר; מוצא את כל האמיתות הנצחיות בדוסטויבסקי, בבלוק, במשוררים צרפתיים, גרמנים, קלטים, בולגרים. אף עם ביאליק הוא נפגש בווינה ושומע מפיו הלכה בשירה. אחר־כך הוא שב בכל המטען הזה לסקוטלנד כדי להמשיך בתנועת הרנסנס. התנועה לא סחפה המונים. עוברות שנים. בגלאסגו עדיין מהלכות חשמליות בנות מאה. עדיין בונים משכנות פועלים כתלי־נמלים. אך התסיסה עברה, הרוחות הערות קהו. באה מלחמה, אידיאלים הרבה נהרסו. רק מינוט מובחר התלקט סביב "תנועת התחיה". תהליך הטמיעה הלשוני עודו נמשך, עדיין שולט הוואנדליזם בבתי־הספר, אולי רק רפה במעט. התחייה המקוה לא באה. הנער הסקוטי עודו בור בתרבות עמו; צרפתיים, אמריקאים ורוסים מגלים בה ענין רב ממנו.

דוד דייכס, יהודי, מרצה באוניברסיטה של קמברידג', כותב בשנת 1953 על מקד'ארמיד: "בימינו", אומר דייכס, "כבר ודאי מיותר להגן על הסקוטית הסינתטית של מקד'ארמיד". המבקרים האנגלים "מכירים" בו, המשורר נחשב "אחד מגדולי המשוררים הבריטיים" במאה העשרים, מוכנס אפילו לכמה "אנתולוגיות של השירה האנגלית". אך כשיוצא ספרו האחרון — הכתוב, כאמור, אנגלית — "לזכרו של

גיימס ג'ויס", נגד "זיוף גדולתם התרבותית של חמשת הגדולים", ויורה לא פעם חצי אירוניה חריפים בצרות-המוחים של האנגלים (כי כאן הפך מקדיאמיד, בעקבות ג'ויס עצמו, אנגלו־פוב מושבע). קומם עליו את כל מבקריה של אנגליה. אין אנו באים כאן אל שירתו של מקדיאמיד מתוך נהייה אחר קוריוזים, מתוך הזדהות עם תנועת-התחיה הסקוטית, או אף עם מתאתו התרבותית-ספרותית נגד מה שאפשר לקרוא "התפיסה האנגלית" של הספרות. אנו באים אליו לפי שכתב שיר הלא "שירה לאומית" נוסח הרואי ופמפלטי. ספק אם התחולל אצלו, אצל האיש מקדיאמיד, אותו קרע טראגי נורא בין השירה ה"אישית" ל"לאומית", אותה "הסגרה לחוצות ולתוף", שעלתה לו לביאליק. אני אומר "ספק", לפי שבניגוד לביאליק, ועל אף שנטש את הליריקה הטהורה, ניטשטשו אצלו התחומים בין הלאומי לאישי והלאומי לאוניברסלי, וגם כשהוא מדבר בלא כחל ושרק על סקוטלנד עצמה, דרך-פשט, עדיין הקורא יודע שהוא קורא שירה.⁵

ג

תחילתו של מקדיאמיד ב"בנאות-דשא לבתי". אקספרימנטים של ליריקה מעוטת-מיתרים, שהיו בשביל היוצר מעין אבניים לנוסח הלשון הסקוטית שהחל ליצור דריכה ראשונה על קרקע שירית בעלת מוטיבים עצמיים ופשוטים. אפשר לומר, כי שני קבצי-שיריו הראשונים — "כליל שירים" (Sangschaw) ו"משקה בפרוטה" (Penny Wheep) — הם המשך המסורת של ברנס, מסורת ילודת השפלה הסקוטית הפורחת. המבקרים אמנם היו מאוחדים בדעתם ש"לרמתו של ברנס אין השירים הללו מגיעים", אך כאשר נטש המשורר את דרך הליריקה הצרופה נמצאו לא מעטים שהצטערו על כך. מכאן והלאה מקדיאמיד מפתח את כל מה שהיה גנוז בצלילים המועטים של הליריקה שלו, אך אינו מפתח במיוחד את הליריקה למדרגות גבוהות יותר ממה שהשיג בשני קבציו הראשונים. הומור, ציניות, מאקאבריות (כמו בשיר "קראודינאו") ומוטיבים "ברוניוניים", שאפשר למנות בשני הקבצים הללו, מתרחבים בקבצים הבאים, אך משתלבים זה בזה ושוב אינם נוטים לכיוון אחד מובהק.

ספרו השלישי של המשורר הוא אפוא בגדר מפנה בשירתו. זהו שיר ארוך — פואמה התופסת כמאה עמוד. הצלילים הליריים נבלעים כאן במקלה גדולה של קולות. פואמה רעיונית חריפה, שלא חסרה בה סאטירה בצד החוויה השירית. ואפשר מאד, אף כי אין אנו מתימרים לפסוק כאן דבר, שזהו קובץ-השירה היחיד של מקדיאמיד שבו יש איזון קלאסי של תוכן וצורה, רעיון ושיר. הקובץ "שיכור מביט בחוץ" הוא דיון באספקלריה של השכרות, והשכרות לגבי מקדיאמיד, כמו לגבי רוב המשוררים בעולם, היא "ההוויה של ההזיה", אם נוכל להגדיר זאת כך. הדברים שאומר השיכור, שפכיכול אין בהם קשר הדוק והגיוני, יש להם אותה משמעות כמו לחלום בשירה ובפרוזה המודרנית: חשיפת הדברים שמאחרי המוחשי, חשיפת העולם שמעבר, העולם שמתחת להכרה, העולם שהוא למעשה הכוח

המניע של העולם שאנו מכירים בפכחותנו. עולם האמת, כפי הציטטה שמביא המשורר מאלקסנדר בלוק:

לִקְוֹן שְׂכוֹר אֶשְׁמְאִי, חִי נִפְשִׁי, צְדָקָתְךָ.
בְּדַעְתִּי גַם אֲנִי: בֵּינֵן הָאֱמֶת.

החוה — זהו סמלה של סקוטלנד. אך סקוטלנד מופיעה בקובץ זה בשני פנים: כמאקרוקוסמוס וכמיקרוקוסמוס. כלומר: כסמל לעולם כולו, ועל דרך הפשט. והשיכור, שאור־הירח מנחה אותו בלילה, מתקשרות בראשו כל מיני מחשבות וקטעי מחשבות, פושטות צורה ולובשות צורה, וכל ההרגשות הבודדות וכל שבירי הוויתו מתחברים במומנט של האהבה. האהבה לארץ, לעולם, לחיים — כולן מקופלות באהבת האשה. וכמו ה"חמוטל" של אלתרמן, המופיעה בהזיה הנפקחת עם היין, כן גם שר השיכור של מק־דיארמיד:

יָרַח כָּמוֹ רְאֵי חֶלֶק,
הַחוֹם — כָּמוֹ צְצָמִי;
אָבֵל לֶאֱזֹן חֲמֻקָּתְךָ, רִיבָה,
נִבְצָר, נִבְצָר מִנִּי.

הָאֵם הָיִית דְּמוּתִי שְׁלִי
שֶׁנֶּשְׁקָהּ בֵּינֵן?
אֶבִּיט בָּךְ לְהִבָּא בְּכוֹס,
שְׁלֵא תִסְעָה הַצֵּן.

כִּי כָל אֶדָם הוּא דְמוּת צְצָמוֹ
הַפּוֹךְ מִגּוֹ לְבַר,
וּכְדוֹקְטוֹר גְּקִיל זֶה, מִפְּנֵי
כָּל מִיסְטֵר הַיָּד נִסְתָּר.

שורות־שירה אלו עשויות להעמידנו על הפרובלמטיקה של הפואמה, אם לא כדי לרדת לעמקה, לפחות כדי לתפוס כמה מחוטיה השזורים. הירח הוא ראי, והחוח נשקף בו. החוח מזוהה עם ה"עצמי", החוח הוא סמלה של סקוטלנד. השתקפות של ערכים, שהם נפרדים כביכול ולמעשה הם אחד, כי "להיות סקוטי" בפואמה פירושו נאמנותו של אדם לעצמו:

לֹא אֶטְמִין רְאֵשִׁי בְּחוֹל כָּמוֹ יָצֵן
וְלֹא אֶשִׁים אֶת מִבְּטְחִי בְּקַ בְּצִינִי.
חוּשֵׁי יוֹרוֹנֵי דְרָךְ; יֵאמְרוּ אֲשֶׁר יֵאמְרוּ,
אֵךְ לְעוֹלָם אֶהְיֶה אֲנִי צְצָמִי.

אין לי ספק, כי אינה פילוסופוס
 אשש תורה בחוץ-לארץ להקים
 כל זאת; אבל אני בן-סקוטלנד שהולך סומא
 אחר אינסטינקטים סקוטים עתיקים.

ועוד:

ולו נהי הלכת: להיות מה שהנכם
 אם תשמעו אחרת, אל תלכו עמם.
 להיות מה שהנכם, ולהיות פהלכה!
 לא נה דקר קשה מזה לבני-אנכם.

המונט האלגי השזור בפואמה נובע רק מתפיסה זו: בני סקוטלנד, שכחתם להיות
 מה שהנכם, שכחתם אפוא להיות בני-אדם. אתם חקיינים, אין אתם קיימים אלא
 כיום עלוב של סמוך-על-שולחן. אבל נאמנותו של אדם לעצמו היא הדרישה הקשה
 ביותר המועמדת בפניו, ורק אהבה גדולה עשויה להמריצו לכך, ועל כן לא פעם
 הוא מתמרד נגד הדרישה החמורה, נגד „החוח“ העומד לו לטען. בעוד שאור-
 הירח משקף את החוח ואת עצמו רק בזכות קיומו של החוח, הרי לולא היה קיים
 החוח-האשה אולי יכול היה ללכת עם הירח לבדו, חפשי מן הדרישות הקשות
 שהוצבו בפניו:

או שמא חוס תצשי אותי, אשה? אבל הן לך
 הייתי מאשר כמו אור נרם, בלי חשבון.
 וגם הרתתי בך, בבוז שחוקך נקר,
 בך שהפכת חצי עולם פחוס במדרון.
 בך שסומכת על אור הנרם ומשנתהו
 לצמח מקלל זה העומד לי לטען.
 אור הנרם הוא החפץ שהנה לי
 לולא מצפון ארור זה שנתת בי כאן.

ובמקום אחר:

אשה אוהבת היא האור

ושוב:

אור הנרם הוא ידיצת עצמי,
 אני החוס, בנרם מתגלים.
 מחצית דמותי עצמה מוצאת לה בך,
 מחצית ידיצתי בתוך צינך תלין.

ציניף — אור ירח השאוי משמש.
 ממך שאלתי ידיעת עצמי.
 ונדברים שאת בלבד תבהירי
 מלבד אור-בראשית, לי נשארים סתומים.

שפתך החריקה, צחוקך הער, ציניף,
 ודם אשר יחיש את דפק לבבי,
 יחשיכו צהרם, יאירו לי בליל
 יתנו לי את האור או את חשבת השבי.

גדלי בתוף-תוכי, פרצי והוציאני
 מתוף התהו לרצו ולישון,
 צדי כמו החום לאור ירח כס
 אהפך לשושנים על גבע היגון.

אבל מסכת זו של היין-החוח-האשה-הירח מפנה מקום, בהמשך הפואמה הארוכה, לאלפי נימים אחרים — למלים של לעג וסאטירה על סקוטלנד של הפשט, על „המסיבות וארוחות-הערב לכבודו של רוברט ברנס“ בעוד ש„אף לא אחד מעיר ידע מלה של ברנס“, על האצילה הסקוטית, שאיבדה את כל עצמיותה והשאירה לעצמה את „החינוך האצילי“ (זה פירוש המלים „אגודות סט. אנדרוז“ שלהבא) ואת הבגדים של איש-הצבא הסקוטי, שכירם של זרים:

ואוי! חשבו שיש כאן חברים
 של אגדות סט. אנדרוז השנים נחרים
 על פי כתבו לצתונים, לפני שקבם לישון,
 על כפתורי הגדוד ועל שרוכי נצלים,
 או הקוראים ב"אנגליה" במובן "קריטניקה",
 או עוד דא-הא על ארץ-ההרים,
 קרבות ורום-הניחש, ושיד-יוד-ע-מה,
 במלא שלהבת פטריוטים מסורים!

ואז באה קריאת כאב:

Sic transit Gloria Scotia

— כל פרחי היצר נדרו רחוק

וקריאה לברנס — סמל ההתחיות של הרוח הסקוטית:

כפי הַלְנָאי הַיִּיתָ פֶּאן — כֹּל הָעוֹלָם וְקִיק
 לְאַנְשֵׁים כְּמוֹךָ, וְסִקּוּלָנְדָּ קַל-וַחֲמָר;
 הוֹיִסְקִי שְׁהֵנָה צְלִיךָ פֶּעַם לְשִׁכְיָנָה
 נִדְרָךְ לְקַרְתָּנִים שֶׁל מֶלֶל וְלֹא-אָמַר.

ובתוך שפע מוטיבים אחרים מופיע דוסטויבסקי, סמל הנאמנות לעצמיות, לדעת
 המשורר, הוא מכריז:

אֲנִי בְּאַרְץ הַחוּס
 כְּמוֹךָ בְּאַרְץ רוּס.

ובמקום אחר:

כִּי כֹל שְׁסִקּוּטִי הוּא, הוּא בְּתוֹכִי
 וְכֹל שֶׁהוּא רוּסִי, אֲמָתָה אוֹתוֹ וְנִשְׁאַתָּה.

וכך, מבין צלילים של לעג ואהבה הומור וקובלנה, עולות לפנינו שורות של שיר
 שהוא כולו אמונה, כעין המנון אדיר לחיוניותו של הגזע האנושי:

עֲלִים כְּמוֹשִׁים נוֹפְלִים סְבִיב בְּשִׁלְגָה.
 הִנֵּה סוּפַת הַשִּׁלְגָה — דֹּסֵק הָעוֹלָם.
 פֶּאן אֵין אָדָם — בַּק שְׁכַחוֹן וְאַנּוּ,
 קְבוּצוֹת הַנּוֹדְרִים הַמְחַסְשִׁים בֵּיתָם.

הַכּוֹרְבִים הֵם יְסוּדוֹת בֵּית-בְּרָר יִשָּׁן
 וְנִרְקִיסֵי הַזְּמַן מְלֹאוֹ אֵת הַסּוּפָה.
 אֲבָד כֹּל אוֹר אוֹהֵב; וְגַם הָרוּחַ
 עוֹלָה וּמִפְרִידָה אוֹתִי כְּחוֹק מְמָךְ. 6

רוֹסִית אֵינִי יוֹדֵעַ, אֵינֶךָ יוֹדֵעַ סְקוּטִית,
 קוֹלְנוּ לֹא נִשְׁמַע מִתּוֹךְ רוּחוֹת גּוֹעוֹת.
 הַשִּׁלְגָה כְּבָר כְּבָד; אַךְ לְבוֹתֵינוּ
 בְּסִצֵּר נִפְגְּשׁוּ כְּלֵהבוֹת תּוֹעוֹת.

וְשֵׁם עוֹלִים הִיִּקִּיד, שֶׁלְהִקֵּת וְאוֹרָה,
 לְפָנָיו הַשְּׁבוּר הַרֵס מְמֵלֹא אוֹתָם.
 אַךְ הֵם נוֹשְׁמִים בְּשִׁלְגָה וְהֵם גְּדוֹלִים כְּרוּחַ. —
 הַחוּס יַעֲלֶה, אֲחִים, צְדֵי עוֹלָם!

היצירות שהוציא מקדיארמיד אחרי „שיכור מביט בחוח” — „לנחש המתפתלי”, „שלושה המנונים ללנין”, ואחרות — הן פיתוח של נושאים מתוך נקודות־מבט דומות, אף כי לא תמיד על רמה שווה. שלושת ההמנונים הם שירים של אדם שאינו חי בטרקלין של מאספי כריכות־ספרים נוסח ימי לואי ה־14; אך החומר מתגבר על המשורר: הכאב על העוני והדיכוי לא מצאו להם ביטוי נוקב. הם נראים לפעמים כמס־שפתיים לעקרונות מרקסיסטיים. היצירה הגדולה האחרונה, הכתובה אנגלית, „לזכרו של ג'יימס ג'ויס”, מצריכה עיון מדוקדק בפני עצמו, וכבר רמזתי על תכנה בפרק ב' של עיון זה. זהו כתב־פולמוס של אדם שספג לתוכו תרבויות ובעקבות ג'ויס הוא שואף לחרוג ממסגרות השפות הלאומיות והתרבויות הלאומיות המצומצמות לתרבות קוסמופוליטית, מתוך ידיעה שהרבה עמים קטנים יצרו ערכי־תרבות גדולים, ומכאן הלעג הנוקב לרגש־עליונותם הנעור־מתוכן של האנגלים, שבדרך־הטבע הם הדוגמה הקרובה אליו ביותר. גם ספר זה קשה להכילה, אף כי באירופה נתקבל בסבר־פנים. חובבי השירה ורטט השירה אולי יהיו נוטים לציין כאן בצער שמקדיארמיד איבד את הכשרון להיות שיכור ולהזות, למרות אלהי־אלפי הרמזים, שאינם עשויים לדובב באופן בלתי־אמצעי אלא אינטלקטואל אנציקלופדיסטי. אך יימצאו גם אחרים, שכוח דבריו של המשורר ומידת הזדהותם שלהם עמו ישיחו מהם את כל השאר...

רחוקה סקירה זו מהיות דיון מקיף ומסודר ביצירתו של מקדיארמיד. לא הוזכרו דבריו בפרוזה ולא קבצי־השירה של משוררים סקוטים קלאסיים שהוציא בעריכתו. כל כוונתי לא היתה אלא להסב אליו אלומת־אור, ואולי להאיר בכך עיניהם של אוהבי־שירה, שעברו ולא ראו.

הערות

1. שם בדוי של ק. מ. גריב (C. M. Grieve). נולד ב־1892.
2. בתוך מאמר על מקדיארמיד.
3. מצוטט על ידי מ. ד. עצמו מתוך ספרו של הנ"ל: „הקדמה קצרה לספרות הסקוטית”.
4. ציון זה אולי יתמיה את הקוראים, ועל כן ראוי לציין כי בשירת אספראנטו קמה „אסכולה סקוטית”; משוררים צעירים בני סקוטלנד, שלא רצו לכתוב אנגלית ולא יכלו לפרוח בסקוטית והגיעו מתוך כך לפניית־עורף למסורות לאומיות נוקשות וליצירה בלשון על־לאומית זו, שאף בה הטיחו שהיא מלאכותית. לא כאן המקום לנתח תופעה מעניינת זו, אך ראוי לי למיצער להזכיר כי ויליאם אולד, מאסכולה זו, העניק, כמדומה, לספרות אספראנטו את ספר־השירה המקורי המעולה ביותר שנכתב בה.
5. הערה זו, חייב אני לומר, אולי יימצאו עוררים עליה בקשר לספרים מאוחרים של מקדיארמיד.
6. בשורה „עולה ומפרידה אותי רחוק ממך” הכוונה לדוסטויבסקי.